

INLEIDING

JOHANNES

Net zoals het Marcus-evangelie, maar anders dan Matteüs en Lucas, bevat het Johannes-evangelie geen geboorteverhaal: Jezus verschijnt als volwassen man ten tonele. Wel kent het een inleidende tekst, 1:1-18, waarin de eigenlijke komaf van Jezus neergezet wordt als het vlees, dan wel mens geworden woord van God (vergelijk 1:14). Om die reden is het al sinds eeuwen een nauw met kerstmis verbonden lezing en heeft het zijn plek in veel leesordes op Eerste Kerstdag.

Het Johannes-evangelie geeft een eigen traditie weer, die grotendeels onafhankelijk is van die van de drie andere evangeliën in het Nieuwe Testament. Net zoals Lucas en Matteüs is het werk waarschijnlijk rond het jaar 90 ontstaan. De plaats van schrijven is onbekend, traditioneel wordt Ephesus wel aangenomen. Het profiel van de gemeenschap en de auteur zegt echter meer over het werk dan een precieze locatie. Naar alle waarschijnlijkheid is de auteur de persoon die achter de aanduiding ‘de geliefde leerling’ schuilgaat en die traditioneel met de jongste van de twee Johannessen die in de Evangeliën voorkomen geïdentificeerd wordt – een identificatie die het evangelie zelf overigens niet maakt. Deze leerling is de drager van de tradities die in het Johannes-evangelie staan en lijkt een bijzondere band met Jezus gehad te hebben. Ook wanneer hij achter het evangelie zit, is het aannemelijk dat wat hij achterliet nog door anderen bewerkt is (zie bijvoorbeeld het dubbele slot: zowel hoofdstuk 20 als 21 lijkt het werk af te willen sluiten).

In het algemeen kent Johannes een beeldend taalgebruik, met uitnodigende metaforen over Jezus en zijn betekenis, dat maakt veel teksten eruit erg aansprekend. De zeven ‘ik ben’-woorden zijn hier een goed voorbeeld van (zie bijvoorbeeld Johannes 8:12). Op deze manier is dit evangelie er op gericht om mensen in de vreemde en bevreemdende, uitdagende en uitnodigende waarheid van Jezus in te leiden en in te lijven – uit de bespreking van het eerste hoofdstuk zal dit ook blijken.

BIJBELSTUDIE 13

INWIJDING IN HET WOORD

❖ **BIJBELTEKST:** *Johannes 1:1-18*

Toelichting

Johannes 1:1-18 leidt de lezer in de hoofdthema's van het hele evangelie in en functioneert als een (grotendeels) poëtisch en filosofisch getoonzet voorwoord op het verhaal dat vanaf vers 19 begint. De tekst heeft naast poëtische en filosofische kwaliteiten ook een sterk intercultureel karakter: de keuze van begrippen, beelden en woorden is zo dat de tekst zowel iemand luisterend vanuit een Joodse achtergrond kon aanspreken alsook iemand die meer met pagaan-filosofische oren luisterde. Dit heeft er alles mee te maken dat de proloog van het Johannes-evangelie aansluit bij die vorm van Joodse literatuur die probeerde de Joodse traditie weer te geven in de taal en denkvormen van de bredere hellenistische cultuur. Deze hellenistische cultuur had zich, met name in het zuidelijke deel van het Middellandse Zeegebied, sinds het optreden van Alexander de Grote ontwikkeld, met Grieks als *lingua franca*, analoog aan het Engels vandaag de dag, en wordt gekenmerkt door een grote verspreiding van Grieks filosofisch gedachtegoed. Alexandrië was een belangrijk centrum van deze vorm van Joodse traditie. Twee centrale exponenten van deze cultuur zijn de Septuaginta (de vertaling van de Hebreeuwse Bijbel in het Grieks) en het enorme exegetische en filosofische werk van Philo van Alexandrië die ook in de eerste eeuw van onze jaartelling leefde.

Voor het begrip van het Johannes-evangelie is met name Philo van Alexandrië van belang: in zijn werk zijn denkbewegingen aan te treffen die ook in de proloog voorkomen. Hij probeert de tradities van Israël begrijpelijk te maken in een hellenistische context – hij gaat zelfs zover dat hij wil laten zien dat Mozes een filosoof is die alle pagane filosofen ver overtreft. Mozes en niemand anders is degene die voor een wet zorgde die werkelijk rationeel was. Dat is interessant: het Johannes-evangelie is op die manier uitstekend te verstaan als een stuk literatuur dat net zo 'Joods' is als de andere evangelies, alleen sluit het nauw aan bij

een andere stroming binnen datzelfde Jodendom – net zoals Matteüs bijvoorbeeld dichter staat bij wat zich vanuit de farizeese traditie tot het rabbijnse Jodendom zou ontwikkelen en zoals Lucas dicht staat bij Grieks-Romeinse geschiedschrijving (zoals die in het Jodendom ook door iemand als Flavius Josephus opgepakt werd). Dat het Johannes-evangelie zo ook op het grensvlak van culturen staat en als het ware ‘bifocaal’ gelezen kan worden, maakt een toegang tot de opbouw en inhoud van Johannes 1 mogelijk die de tekst spannender maakt

De eerste paar woorden, ‘In het begin was het Woord, het Woord was bij God, en het Woord was God’, laten al twee dingen gebeuren. Ten eerste: deze woorden zijn goed te herkennen voor iemand die vertrouwd is met de Joodse traditie. De echo van Genesis 1 is hier en in de volgende verzen moeilijk te missen: woorden als ‘begin’, ‘woord’ en ‘licht’ spelen in beide teksten een centrale rol, net zoals de overkoepelende thematiek van het ontstaan van de *kosmos*. Dit Griekse woord betekent ‘wereld’, ‘geordende geheel’ – precies ook wat Genesis aangeeft: de ordening van de werkelijkheid als een bewoonbare wereld. Tegelijkertijd is de notie ‘woord’ (*logos*) in enkele van de populairste filosofische scholen van de eerste eeuw (platonisme, stoa) het begrip bij uitstek om het de wereld ordenende principe (*ratio*) aan te duiden, dat ook nog eens van goddelijke status is. Het is een zin waarmee je het moeilijk oneens kon zijn in de antieke wereld. Tegelijkertijd roept hij wel een vraag op: wat bedoelt Johannes precies met ‘woord’? Ook staat er op de achtergrond de vraag: van welke godheid is dit het woord, of anders, welke god is dit woord? Die vraag is van meer dan academische interesse alleen, maar heeft directe sociale en politieke gevolgen. Het maakt nogal een verschil of het woord dat de wereld ordent dat van Zeus/Jupiter is – en daarmee van de heersende Romeinse orde, met zijn voor- en vooral ook nadelen – of dat van, zoals in het vervolg zal blijken, de godheid van een marginaal volkje, dat zich manifesteert in een op grond van deze imperiale orde gekruisigde mens (‘verheerlijkt’ zegt Johannes – zie bijvoorbeeld 7,39; 11,4; 12,16.23.28; 13,31-32). Goede theologie is nooit esoterische speculatie, maar heeft altijd sociale en politieke relevantie en dat geldt bij uitstek voor de proloog van het Johannes-evangelie. Het moment van herkenning dat de eerste woorden van het Johannes-evangelie schept, staat daarmee aan het begin van een grote spanningsboog met een slot dat pas in vers 14 komt. De grote spanningsboog vraagt dus ook iets van ons als lezers: we krijgen geen snelle, hapklare brok informatie voorgeschoteld,

maar we worden stap voor stap meegenomen in een wereld die zich langzaam ontvouwt.

Verzen 1 en 2 – De spanning van de vraag om welk woord het nu gaat, wordt opgevoerd in het vervolg van vers 1, waarin de nauwe verbondenheid van woord en God onderstreept wordt (het was ‘bij God’ en het was ‘God’ [of ‘goddelijk’]), en in de verzen 2 en 3, waarin in repetitief taalgebruik de rol van het woord bij het ontstaan en ordenen van de wereld neergezet wordt. Dit herhalen van termen en gedachten binnen een relatief beperkt vocabulaire laat de boodschap ervan des te helderder overkomen. Dit is een kenmerk van het Johannes-evangelie als geheel: het heeft een beperkte woordenschat, dat maakt de taal ervan ook zo herkenbaar en pregnant.

Verzen 3-5 – Aan het einde van vers 3 aangekomen, weet de lezer vooral iets formeels over het woord: het is goddelijk en het is het instrument waarmee de wereld ontstaan is. De betekenis hiervan voor mensen wordt geïntroduceerd aan het einde van vers 3, dat doorloopt in vers 4: ‘In het Woord was leven en het leven was het licht voor de mensen.’ Daarmee concentreert de tekst zich, analoog aan de scheppingsverhalen in Genesis 1-2, op de mens en de betekenis van het scheppende woord voor de mens. Wat het concreet inhoudt, dat het woord het licht is dat het leven van de mensen is, laat Johannes echter nog niet zien: de spanning neemt zo toe. Het woord is van levensbelang voor de mens, maar wat het betekent, daarop moet de hoorder (lezer) nog wachten. Nog mysterieuzer wordt het in vers 5: ‘Het licht schijnt in de duisternis en de duisternis heeft het niet in haar macht gekregen.’ Het is weer zo’n zin waar je het toen niet en nu niet mee oneens kan zijn: welk licht schijnt níét in de duisternis en welke duisternis kan licht wél aan? Maar toch: naast ‘wat is het woord?’, worden ook de vragen opgeroepen: ‘wat is het licht?’ en ‘wat is de duisternis?’.

Vers 6 – Johannes laat zijn gehoor nog lang wachten op het antwoord op deze vragen. Na vers 5 komt een onverwachte overgang naar een soort omtrekkende beweging: opeens wordt Johannes (de Doper) ingevoerd. Johannes (de evangelist) doet dit stap voor stap, ook in het klein weet hij de lezer mee te nemen door informatie alleen

beetje bij beetje prijs te geven. Eerst 'er kwam iemand, dan nadere uitleg: 'die door God was gezonden, en pas dan 'hij heette Johannes'. Met dat laatste wordt de lezer wel gelijk duidelijk dat dit een tekst is die, uit de Joodse subcultuur binnen de Grieks-Romeinse wereld, daarbinnen een van de grotere en zeker een van de opvallendere minderheden is. De naam *Ioannes* eenvoudig herkenbaar als de vergriekste versie van de Hebreeuwse naam Jochanan ('God is genadig', de etymologie speelt hier alleen geen aanwijsbare rol) - het vergrieksen ervan geeft wel aan dat het een naam is tussen twee culturen in: met Hebreeuwse wortels en een Griekse uitspraak en spelling. Wie zich al afvroeg hoe het nu precies zat met 'woord', 'licht' en 'leven', zal nu nog nieuwsgieriger zijn - wellicht ook wat verrast: blijkbaar heeft dit alles te maken met een marginale subcultuur binnen het Romeinse Rijk. Wat het inhoudt, daarop moet de hoorder (lezer) nog wachten. Eerst gaat Johannes (de evangelist) nog nader in op Johannes (de Doper - ook wanneer details over deze Johannes pas later duidelijk zullen worden, vanaf vers 19, waar het eigenlijke vertellende deel van het Johannes-evangelie begint).

Verzen 7-8 - In vers 7 krijgt Johannes naast een naam en een herkomst ('door God gezonden') ook nog een functie: hij is een getuige van het licht en wel met het doel dat iedereen door dat licht tot geloof komt. Op de herhalende manier die al eerder is voorgekomen in de proloog geeft vers 8 deze informatie nog eens en verduidelijkt één aspect ervan: Johannes is niet het licht zelf, maar hij is er wel de getuige van. Tegelijkertijd vallen zo binnen het bestek van twee verzen (7-8) de woorden 'getuigen' en 'licht' beide drie keer. Zelfs wie de wat repetitieve zinsstructuur niet helemaal volgt, zal deze trefwoorden wel meegekregen hebben. Tussen deze twee rijtjes van licht en getuigen/getuigenis (vers 7: getuige, licht, getuigen; vers 8: licht, getuigen, licht) staat een uitspraak die een echo heeft in het slot van het evangelie (en op vele plekken ertussenin), waar het doel van het evangelie aangegeven wordt: 'Jezus heeft nog veel meer wondertekenen voor zijn leerlingen gedaan, die niet in dit boek staan, maar deze zijn opgeschreven opdat *u gelooft dat Jezus de messias is*, de Zoon van God, en opdat u door te geloven leeft door zijn naam' (20:30-31). Alle uitspraken over geloven in het Nieuwe Testament zijn het beste te verstaan in de context van het taalgebruik van de Grieks-Romeinse

wereld en de Joodse subcultuur daarbinnen. Hierin speelt 'geloof' een rol in het kader van cliënten en patronen: de laatstgenoemden stellen zich op als beschermheer van de eerstgenoemden en nemen daarmee ook verantwoordelijkheid voor hun welzijn op zich. 'Geloof' (*pistis, fides*) aan iemand hechten, betekent dan ook meer je aan iemand toevertrouwen dan het aannemen van bepaalde waarheden. Natuurlijk zit er wel een flink stuk 'cognitieve' inhoud aan zo'n toevertrouwen: je vertrouwt je aan een specifiek iemand toe, en daarvoor moet je die persoon scherp op het netvlies hebben, zonder misverstanden over zijn (of haar, in de Grieks-Romeinse wereld zijn patronen meestal mannelijk, maar lang niet altijd) kwaliteiten en identiteit. In het geval van het Johannes-evangelie (en de overige johanneïsche teksten in het Nieuwe Testament) is het daarbij van groot belang dat in Jezus God (het goddelijke woord) echt mens of 'vlees' geworden is, bijvoorbeeld – dat is ook waar de proloog naar toewerkt. Aan de God die zich zo op mensen betrokken toont, nodigt Johannes zijn hoorders uit zich toe te vertrouwen.

Verzen 9-11 – Na de introductie van Johannes en zijn getuigenis in de verzen 6-8, op het niveau van het specifieke en persoonlijke, keert de proloog vanaf vers 9 terug naar het niveau van de mensheid op zich, de wereld als geheel, en daarmee ook naar heel algemeen taalgebruik. Het licht waarvan Johannes getuigde is het 'ware licht' dat 'ieder mens verlicht' en dat in de wereld moest komen. Met de lichtmetafoor die hier de boventoon voert, sluit Johannes nauw aan bij breedgedragen associaties rondom licht als beeld en onderdeel van rituelen in Griekse-Romeinse filosofie en cultus, en bij verlichting, in de zin van het krijgen van verlossend inzicht, in dezelfde sferen. Het springende punt is voor Johannes de spanning tussen het ware, verlichtende licht en de wereld. Op de ondertussen bekende manier werkt hij dit in de volgende twee verzen uit. Eerst doet hij dit uitgaande van de spanning licht/wereld: het licht komt in de wereld maar deze erkent het niet. Vervolgens schetst hij deze paradox nog een keer uitgaande van het beeld 'huis': het licht komt in zijn eigen huis maar de zijnen nemen het niet op. Dit verwijst enerzijds terug naar vers 4, waar het woord 'licht' als het licht van de mensen beschreven wordt, anderzijds wijst het vooruit naar het conflict tussen Jezus en anderen dat in het komende verhaal een hoofdrol zal spelen. Deze paradox is

voor Johannes belangrijk en vormt een centraal gegeven in het toch ook tragische verhaal – het lijkt erg op een verhaal over mislukte liefde tussen twee partners die eigenlijk voor elkaar bedoeld leken – dat nog zal volgen.

Verzen 12-13 – Vanaf vers 12 komt er een nieuwe wending: de groep die beschreven wordt als ‘wie van hem waren in vers 11 blijken een tegenstuk te hebben in ‘wie hem wel ontvingen’. In wat volgt zullen het enerzijds die mensen binnen het volk Israël blijken te zijn die Jezus wel aannemen en opnemen, en anderzijds, in het leven van de gemeente van Johannes, die mensen uit de ‘volkeren’ (dat is: niet-Joden) die in Jezus ook het goddelijke, verlichtende woord herkennen. In wat deze mensen te wachten staat wanneer ze geloven in de naam van God, namelijk kinderen van God worden, spelen ‘Joods’ en ‘Grieks-Romeins’ taalgebruik weer door elkaar heen. ‘Kinderen van God’ is een uitdrukking die goed te herleiden is tot teksten uit de Schriften van Israël, net zoals het geloven in Gods naam. Het eerste is een van de beschrijvingen van Israël in relatie tot God, het andere is een centrale uitdrukking om Israëls geloof te beschrijven – het aanroepen van de naam van God is ook een heel belangrijk, zo niet het belangrijkste aspect van de eredienst van Israël. Tegelijkertijd zijn de termen beide algemeen genoeg en herkenbaar genoeg in de Grieks-Romeinse wereld om tenminste niet af te schrikken: associatie met de goden door middel van adoptie was een vertrouwd gegeven in Grieks-Romeinse religie (ook wanneer het meestal vooral een privilege van helden of keizers was) en in Grieks-Romeinse riten en ‘magie’ speelde het aanroepen van namen van goden een buitengewoon belangrijke rol. Door juist deze twee termen te gebruiken, manoeuvreert Johannes ook hier weer intercultureel gevoelig en leidt de lezer/hoorder langzaam naar zijn centrale punt toe. Hierop moet de lezer wel nog één vers wachten; in vers 13 werkt Johannes eerst nog – weer herhalend en tegelijkertijd verdiepend en verduidelijkend – uit wat hij in vers 12 al gezegd had. De mensen die kinderen van God zijn en die in Gods naam geloven, zijn zij die ‘niet op natuurlijke wijze geboren, niet uit lichamelijk verlangen of uit de wil van een man, maar uit God’ geboren zijn. ‘Natuurlijke geboorte’ is niet de weg waarlangs mensen kinderen van God worden. Dat daarbij de ‘mannelijke wil’ gerelativeerd wordt, heeft alles te maken met de manier

waarop afstamming en status in de antieke wereld functioneerde: je was tot op heel grote hoogte het kind van je vader. Het is niet toe-
vallig dat zowel Matteüs (Matteüs 1, zie ‘De stamboom van Jezus’) als
Lucas (Lucas 3) de afstamming van Jezus ‘patrilineair’ (langs de lijn
van de vader) vertelt, ondanks het feit dat juist het verband tussen
Jezus’ geboorte en Jozefs vaderschap in beide evangelies gerelati-
veerd wordt. Hoe het biologisch ook gefunctioneerd mag hebben: in
de meest eigenlijke zin van het woord is Jezus zoon van God. Dit
relatieveert het belang van mannelijk toedoen enerzijds en afstam-
ming anderzijds, terwijl het laatste wel van belang blijft: ook wanneer
Jezus eigenlijk zoon van God is, is hij toch ook ergens afstammeling
van Jozef en diens (indrukwekkende) voorvaderen. Johannes lijkt ook
met deze thematiek te spelen en haar in eerste instantie toe te pas-
sen op ‘gewone gelovigen’ en niet op Jezus (vergelijk echter Johannes
1:14, 34 en het contrast in 1:45 en 1:49: de spanning tussen Jezus’
[ogenschijnlijk] aardse en hemelse oorsprong speelt wel degelijk een
rol in het vierde evangelie). Voor wie in de naam van God gelooft,
geldt: je bent een kind van God, volstrekt onafhankelijk van je
afkomst. Dat heeft enerzijds maatschappelijke resonanties: de hoge
status die een ‘kind van God’ heeft, is zo toegankelijk voor iedereen.
Dat is revolutionair in een situatie waarin dit soort status in eerste
instantie aan halfgoden en vergoddelijke keizers voorbehouden was.
Tegelijkertijd heeft het ook etnische associaties: ook je afkomst in de
zin van welk volk je precies lid bent, doet er niet meer toe. Voor de
vroege christelijke gemeente was dit een centraal gegeven: ze ver-
stonden zich als de erfgenamen van de tradities van het volk Israël,
maar dan wel op zo’n manier dat deze erfenis ook openstond voor
wie niet ‘etnisch-Joods’ was – ‘ras’ wordt dus gerelativeerd. Dit staat
haaks op het etnische denken van de antieke wereld, het staat ook
haaks op pogingen in het huidige maatschappelijke debat om men-
sen sterk in termen van ‘wit’ of ‘zwart’ te zien en ze daarop vast te
zetten. Het geloven in Gods naam (vers 12) staat zo in verband met
het worden van kinderen van God (vers 12) en betekent zoiets als
zonder mannelijke tussenkomst uit God geboren worden (vers 13) –
in de taal van Lucas en Matteüs: alsof iedereen uit Maria geboren is.
Hoe dit zijn beslag krijgt, zal later nog uitwerken in Jezus’ gesprek
met Nikodemus (Johannes 3). Daar blijkt dat het niet om geboorte uit
Maria, maar uit water en de Geest gaat, om de doop. Dit vervolg in

Johannes 3 is een goed voorbeeld van hoe de proloog dingen voorbereidt en vragen oproept die later in het evangelie uitvoeriger aan de orde komen en beantwoord worden.

Verzen 14-15 – De basis voor dit alles presenteert Johannes in vers 14, dat voor een antieke lezer ook de grootste schok inhoudt: ‘het Woord is mens geworden’ (NBV) of in andere vertalingen en nog wat heftiger: ‘het woord is vlees geworden’. Het is een vers dat vroegchristelijke denkers lang beziggehouden heeft: hoe moet je je voorstellen dat het goddelijke, onstoffelijke, menselijke, stoffelijke gestalte aanneemt? Daar waren wel gedachten over in de antieke wereld. Je had onder meer stromingen die een tussenpersoon invoerden die ergens het absoluut goddelijke met het absoluut aardse verbond, bijvoorbeeld de goddelijke wijsheid (in Joodse traditie) of ook de goddelijke gedachte of het goddelijke woord (in op platoonse leest geschoeid denken, ook binnen het Jodendom). Johannes formuleert het echter bijzonder direct: je zou je nog kunnen voorstellen dat het goddelijke woord verbinding zoekt met menselijke taal of dat de goddelijke geest een relatie aangaat met de menselijke geest, maar het goddelijke woord dat menselijk *vlees* wordt, gaat ver. De notie dat God mens wordt, zoals dat in latere christologieën een centrale rol speelt, ligt direct in het verlengde hiervan – en zorgde ook voor de nodige hoofdbreken. Waarom? Omdat de paradox in het spel is dat de schepper schepsel wordt, dat degene die onveranderlijk en volmaakt is, zich aan een veranderlijk bestaan onderwerpt en kwetsbaar wordt. Deze paradox trekt Johannes verder door. Bij hem is namelijk het voor de ‘gemiddelde’ Griekse of Joodse lezer meest problematische punt van Jezus’ leven, zijn kruisiging en zijn bijbehorende lijden, omgedraaid tot Jezus’ verheerlijking: het moment waarop zijn zelfgave voor de zijnen, zijn ‘pro-existentie’ (‘bestaan-voor-anderen’), zijn hoogtepunt bereikt en Gods liefde voor de mensheid (vergelijk Johannes 3:16) zijn meest intense uitdrukking vindt. Het Johannes-evangelie daagt daarmee op een bijzondere manier uit om opnieuw na te denken over wat God wel of niet kan volgens menselijk denken over God. Met een variant op een beroemde paradox: in dit geval lijkt God een steen te scheppen die hij inderdaad niet kan optillen – zowel God blijven als zich volledig met het aardse, menselijke te verbinden. Hoe ‘filosofisch’ het Johannes-evangelie ook mag klinken,

het daagt juist filosofische voorstellingen van God enorm uit door God zich heel concreet met het menselijke bestaan te verbinden.

Onmiddellijk na de verrassende uitspraak dat het woord mens of zelfs vlees geworden is, grijpt Johannes terug op een andere voorstelling van Gods aanwezigheid onder de mensen. Voor iemand die vertrouwd is met de Septuagint, klinkt in het 'bij ons wonen' (NBV) of in andere vertalingen 'zijn tent opslaan' in vers 14 ook Gods verblijf te midden van het volk door zoals dat gestalte kreeg tijdens de woestijntijd. Ook toen was Gods verblijf een tent. Wellicht plaatst Johannes het 'verblijf' van God in menselijk vlees zo in het verlengde van Gods eerdere 'verblijf' in het volk Israël, waar hij – letterlijk zelfs – zijn tent opsloeg. Het laatste deel van vers 14 klinkt terugblikkend: 'Wij hebben zijn grootheid gezien.' Voor de lezer is dit vertrouwd: welke godheid wordt er niet met grootheid geassocieerd, of met 'goedheid en waarheid', iets eerder in het vers? Tegelijkertijd gaat hier een 'spel' verder dat Johannes al eerder speelde in deze proloog. Hij gebruikt herkenbare, algemene, Griekse en Joodse begrippen – in dit geval vangen ze misschien de verrassende eerste woorden van dit vers ook wat op. Dat neemt de lezer mee, nodigt uit tot instemming en meegaan in wat er gezegd wordt. Tegelijkertijd scheppen ze een ruimte die inhoudelijk nog ingevuld moet worden: welke heerlijkheid (*doxa*; *kabod*), welke genade (*charis/chesed*), welke waarheid (*aletheia/emeth*)? Johannes is hier weer op zijn best: hij nodigt op een biculturele manier uit je met hem te identificeren en schept tegelijkertijd ruimte om de lezer mee te nemen naar zijn geheel eigen invulling van al deze begrippen door het verhaal van Jezus in wat zal volgen. Wie zou op dit punt raden dat de heerlijkheid de kruisiging zal zijn, bijvoorbeeld? Dat Jezus de weg, de waarheid en het leven zal zijn? Dat genade Jezus' komst in de wereld zal inhouden? De woorden over de 'eniggeboren zoon' die deze grootheid (en wellicht goedheid en waarheid) aan de Vader ontleende, klinken op dit moment vooral nog wat mysterieus, ook wanneer ze op een 'tussenfiguur' tussen God en mensen kunnen wijzen.

Vers 16 – In vers 16 blijft Johannes terugkijken, een opmerkelijke tactiek voor een proloog, maar wel een effectieve. 'Uit zijn overvloed zijn wij allen met goedheid overstelpt' is weer zo'n opmerking die bol staat van woorden die positieve associaties oproepen. *Pleroma* (over-

vloed, volheid) is een bekend begrip in de hellenistische filosofie dat op het goddelijke kan duiden. Tegelijkertijd is het zo open dat iedereen zich er wel in kan herkennen. Hetzelfde geldt voor wat letterlijk 'genade op genade' is en 'met goedheid overstelpt' is in de NBV; het Griekse *charis* ('genade'; 'goedheid') is een zowel religieus als seculier geconnoteerd begrip. Het kan allerlei gunstbewijzen beschrijven: van een patroon, een rijk of machtig persoon, die een cliënt, iemand die van zo iemand afhankelijk is, iets goeds doet tot een godheid die als een soort 'superpatroon' aan gelovigen als cliënten 'genade' bewijst. Een oppergod als Zeus kon op die manier goed beschreven worden, bijvoorbeeld. Ook nieuwtestamentische teksten kunnen goed in het kader van een patroon-client-maatschappij gelezen worden. De vraag is daarbij niet óf dat soort dynamieken een rol spelen, maar hoe: wie geeft welke 'genade' of wat voor 'goedheid' om welke reden, met welke verwachting van een tegenprestatie, en ook aan wie? In het Johannes-evangelie is genade de gave van eeuwig leven, voor wie zich aan God toevertrouwd (begrip *pistis*, geloof, vertrouwen geeft dit aan), en in principe is dit voor iedereen een optie. Voor veel andere 'patronen' (god, halfgod of mens) waren de gaven veel kleiner, vroegen ze om een andere tegenprestatie, of waren ze weer niet voor iedereen toegankelijk (de populaire cultus van de oorspronkelijk Perzische godheid Mithras – zijn belangrijkste feestdag lag ook rond 25 december – was bijvoorbeeld primair voor mannen toegankelijk). Kortom: ook vers 16 roept enerzijds positieve associaties op en tegelijkertijd vragen en – weer – ruimte voor invulling door Johannes. Bovendien wordt de nieuwsgierigheid van de lezer gewekt door het terugblikkende karakter van het vers: als het dan al zo is dat Johannes en de zijnen 'genade op genade' hebben ontvangen of 'overstelpt zijn met goedheid' vanuit een goddelijke overvloed: waar gaat het dan om? Wat hebben zij meegemaakt? Zoals bij alle drie de hier besproken inleidingen op de evangeliën: de echte inhoud hiervan kom je pas op het spoor door het geheel te lezen. Hier werkt het als een teaser.

Verzen 17-18 – Echt concreet wordt Johannes dan in vers 17: hier vallen twee namen, van Mozes en van Jezus Christus. Ze hebben allebei een klank die op die van Johannes eerder lijkt: exotisch, atypisch. Mozes wordt eigenlijk nergens uitgelegd in het verhaal dat zal volgen, de lezer moet weten (of even navragen) wie dit is. Mozes verschijnt

hier als de grote wetgever. De wet is hier niet per se negatief geconoteerd. De wet is goed, wat erop volgt en voortbouwt is nog beter: genade en waarheid in Jezus Christus. Wie het verloop van de proloog gevolgd heeft, zal begrijpen dat het met het woord dat vlees werd, het hoogtepunt van Johannes' betoog tot dusver, om Jezus Christus moet draaien. Dat is op z'n minst verrassend: wanneer het de wereld ordenende principe, het goddelijke woord, de goddelijke rede vlees wordt en menselijke gestalte aanneemt, mag je toch tenminste verwachten dat het een beetje een mens van naam is. Mozes is wat dat betreft voor een lezer in de eerste eeuw eigenlijk nog een logischer kandidaat dan – wie is dat? – Jezus Christus. De 'achternaam' is raadselachtig, 'gezalvde', de voornaam wijst op Joodse en dus marginale komaf. Moet in deze persoon nu het woord dat alles schiep aan te treffen zijn? Dat is wel duidelijk de insteek van Johannes. Vers 18 benadrukt dit nog eens door na het noemen van de naam van Jezus, het bekendmaken van de hoofdpersoon, nog een keer terug te keren naar het soort taalgebruik dat hij eerder gebruikte, met eerder goed toegankelijke, algemeen gehouden begrippen. Hier gaat het weer over God (niet) zien en om het kennen van God, en ook om de eniggeborene die aan het hart van de Vader rust, een omschrijving die herinnert aan het woord dat er in het begin was en bij God was en zelfs God was.

Na dit laatste vers gaat Johannes over naar het eigenlijke verhaal dat hij gaat vertellen. Hij heeft met zijn proloog lezers daar aangesproken waar ze cultureel en levensbeschouwelijk zijn, ze nieuwsgierig gemaakt met het verbinden van deze algemene begrippen met heel specifieke noties (een woord dat vlees wordt, genade en waarheid die met een nog onbekende persoon Jezus Christus te maken hebben), en hen ook duidelijk gemaakt dat het in het vervolg om een verhaal met de grootst mogelijke dimensies zal gaan en niet alleen om een wonderbaarlijk verhaal uit het achterland van het Romeinse Rijk. Het gaat immers om het goddelijke woord, dat de hele wereld schiep en ordent en hoe dát gestalte aannam in een mens. Op deze manier is Johannes 1:1-18 ook een bij uitstek interculturele tekst die voor Joodse en niet-Joodse oren toegankelijk is: hij sluit aan bij zowel typisch 'Grieks' als typisch 'Joods' gedachtegoed, verbindt werelden en, zoals uit het verhaal dat volgt zal blijken: ook mensen.

Vragen

In het voorwoord ('proloog') van het Johannes-evangelie staat een spel met het algemeen toegankelijke en het specifieke in het middelpunt. Johannes begint met heel algemene begrippen, zoals 'begin', 'woord', 'licht', 'duisternis' en 'leven', en werkt dan toe naar de plek waar de eigenlijke inhoud hiervan gevonden kan worden: de menswording van het goddelijke woord, Johannes' *chiffre* voor het hele verhaal van het leven, lijden, sterven en verrijzen van Jezus van Nazaret, als lid van het Joodse volk, in een uithoek van het Romeinse Rijk. In zijn leven, sterven en verrijzen wordt de werkelijke inhoud en betekenis zichtbaar van allerlei grote woorden die in de Grieks-Romeinse maatschappij circuleerden. Op deze manier is juist de Johannesproloog, hoewel hij klinkt als een wat abstracte filosofische of juist onschuldige poëtische tekst, een erg subversieve tekst: hij daagt uit om verder te kijken dan het algemene en de waarheid in het bijzondere te ontdekken. Voor Johannes is dit bijzondere het verhaal van Jezus. Daarin ontdekt hij wat het scheppende woord is, dat de wereld ordent, wat echt licht is, dat de duisternis overwint, en wat echt leven is, dat sterker is dan de dood. Het geeft aanleiding tot allerlei vragen voor vandaag, zoals de volgende:

1. De structuur van de proloog van het Johannes-evangelie is er een die de lezer stapje voor stapje van het algemene en algemeen toegankelijke naar het bijzondere leidt. Het is op die manier een 'mystagogische' tekst, een tekst die inleidt (of 'inwijdt') in nieuw inzicht, in dit geval rondom Jezus en zijn betekenis. Zijn er in de eigen geloofsontwikkeling momenten van nieuw inzicht te benoemen? Wat speelde daarbij een rol? Waaruit bestond zulk inzicht?
2. Ook vandaag wordt de boodschap van kerk en evangelie vaak met algemene begrippen weergegeven, bijvoorbeeld met iets als 'liefde' of 'solidariteit'. Welke woorden zou je zelf gebruiken? Is het ook mogelijk om de stap te maken van een algemeen begrip als 'liefde' naar wat 'liefde' betekent uitgaande van het verhaal van Jezus?

Bijeenkomst 13: Inwijding in het Woord (Johannes 1:1-18)

Om te beginnen: Laat de deelnemers het nieuws en de actualiteit in dagen voorafgaand aan deze bijeenkomst goed in de gaten houden. Laat

ze een of meerdere voorbeelden meenemen van waar de kerk goed aansluit bij maatschappelijke discussies en ontwikkelingen. Neem ook voorbeelden mee die laten zien dat de kerk in sommige aspecten ‘anders’ is en niet zo gemakkelijk aansluit bij de samenleving.

- Deel met elkaar de gevonden nieuwsberichten. Wat valt je op?
- Het is verleidelijk om de boodschap van het evangelie te presenteren als iets dat eigenlijk heel goed aansluit bij de Nederlandse maatschappij zoals die is. Wie wil er immers een evangelie dat mensen uitsluit, of een kerk die dat doet? Toch is dat niet de oorsprong van het evangelie, en het is ook zeker niet zo dat kerken vinden dat altijd alles maar moet kunnen. Hoe breng je echter het eigen geluid van de kerk ter sprake? Denk bijvoorbeeld aan iets als ‘licht’ of ‘liefde’ – het kerstfeest wordt vaak als feest van het ‘licht’ gevierd. Wat is het licht van kerstmis bij Johannes? En wat betekent het voor jezelf? Herken je dit licht in andere vormen van ‘licht’ rondom kerstmis? Denk aan wat er in deze tijd een rol speelt aan gezelligheid, cultuur, en ook aan kerkelijk aanbod.
- Om de betekenis van Jezus onder woorden te brengen gebruikt Johannes begrippen als ‘licht,’ ‘waarheid,’ ‘genade,’ en ‘woord’ – dat paste in zijn tijd goed. Welke woorden zou je vandaag kiezen om aan te geven wie Jezus is en welk belang hij heeft?

Om af te sluiten: Jullie hebben nu het hele boek met elkaar doorgewerkt. Blader het boek nog eens door en deel met elkaar hoe je het ervaren hebt. Wat waren je verwachtingen en hoe zijn die wel of niet gerealiseerd? Wat is je bijgebleven? Hoe kijk je terug? Wat neem je mee?